

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞMENİN GÜNCEL SORUNLARI

Çağın Erbek

Giriş

1970’lerle birlikte dünya ölçeğinde yaşanan kapitalist krizin getirdiği yapısal dönüşüm, küçük üretim üzerinde de bir dizi farklı değişikliğe yol açmıştır. Bu dönüşüm, daha çok üretimin küçük ve orta boy işletmeler özelinde planlanmasını karşımıza çıkartmıştır. Hem üretimin planlanmasında bu yönde bir değişim yaşanmış, hem de özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde bölgesel kalkınma anlayışı üzerinden bir kalkınma stratejisi belirlenmiştir. Üretim süreçlerinin parçalanıp, esnek uzmanlaşma, alt sözleşme ilişkileri gibi biçimlerde küçük ve orta boy işletmeleri öne çıkaracak şekilde gelişen bu süreçte, geç kapitalistleşen ülkelerde bölgesel kalkınma anlayışına uygun yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1970 sonrası küreselleşme tezlerinin ilerisinde tartışılan “yönetişim” kavramı, bu sürecin siyasal altyapısını oluşturmuş, diğer yandan “kurumsal iktisatçıların” ekonomiyi siyasetten bağımsız kurumlar üzerinden dengeye getirme önerileri ise sürecin diğer bir yürütücüsü olmuştur.

Türkiye özelinde planlama çalışmalarına, kalkınma stratejilerine bakıldığında kalkınma ajansları üzerinden bölgesel kalkınmanın etkinleştirilmeye çalışıldığı ve özellikle 1990 sonrasında oluşturulan bağımsız kurullarla birlikte meta piyasalarının birikimin ihtiyacına göre düzenlendiği bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu noktada yerel dinamikleri ön plana çıkaran kalkınma stratejilerini ve üretimin değişen formu olarak esnek ve küçük üretimin yaygınlaşmasını anlayabilmek, Türkiye’de yakın dönem kapitalist gelişimin tarihsel analizi içerisinde mümkündür.

Bu çalışmada küçük üreticilik olgusunun tarihsel analizi, aynı zamanda küresel kapitalist kalkınma stratejisi olarak bölgesel/yerel odaklı kalkınma anlayışına içkin bir biçimde ele alınmaya çalışılacaktır. Sosyal gerçekliği anlama çabamızda, parça ile bütün arasındaki diyalektik ilişkiyi her zaman akılda tutarak, kapitalist ilişkiler içerisinde Türkiye’deki sanayileşme, kalkınma sorunu veya çabasının bir parçası bütünsel ilişkiler etrafında analiz edilecektir. Bu anlamıyla yaşanan dönüşümün siyasal alanda hakim söylemi olan yönetim meselesi de çalışmamızda yer bulacaktır.

1. KÜÇÜK ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİNE TARİHSEL BAKIŞ

“Kapitalizmin kaderini onun kendi içindeki sorunlar belirler. Bu sorunlar, kapitalizmin ne olduğunun, onun nasıl işlediğinin içsel tezahürleri ve çoğunlukla da onun bizzat kendi başarılarının bir parçasıdır ve bu başarılar büyüyüp yayıldıkça sorunlar da ağırlaşır.” (Ollman, 2008: 39)

Kapitalizmin birikim krizini üretim organizasyonunu değiştirerek aşma çabası, 1970’lerde sermayenin küresel örgütlenme stratejisinde bir değişimi karşımıza çıkarmıştır. Bu değişim özellikle Keynesyen politikalarla emek maliyetlerinin yükseldiği süreci kesecek biçimde, firmaların rekabet avantajı sağlamak hususunda üretimin bazı aşamalarını firma dışına atmaları ve verimliliği sağlamak noktasında da küçük ölçekli, esnek üretimi benimsemeleri biçiminde görünür olmuştur. Küçük üretim olarak kullanılan, İtalyan modeli olarak bilinen esnek uzmanlaşma veya Japon modeli olarak bilinen toplam kalite yöntemi, tam zamanında üretim, kalite çemberleri gibi birim zamanda birim çıktıyı artırma yönündeki uygulamalar bu dönüşümün temel dinamikleridir.

Küçük üretim niteliksel olarak farklı tanımlamalarla literatüre girmiştir ve farklı ilişki ağlarını, faaliyet alanlarını içeren bir kapsamı işaret eder. Enformel sektör, kayıt dışı ekonomi, marjinal sektör, gölge veya gizli ekonomi, esneklik, a-tipik istihdam, alt sözleşme ilişkisi gibi kavramlaştırmalarla karşımıza çıkmaktadır (Akdemir, 2008: 48). Üretim örgütlenmesindeki böyle bir değişim, elbette sermaye, devlet ve emek arasındaki ilişkilerde de önemli dönüşümlere sebep, öncül olmuştur. Sermayenin kendini yeniden üretim dinamikleri değişmiş ve belki “küçülmüş”, emek gücünün mekanı farklılaşmış ve güvencesiz, esnek emek süreçlerinde kendini bulmuş, devletin merkezîyetçi yapısı biçimde değişim geçirmiştir.

1.1. BASİT MANÜFAKTÜR ÜRETİM: -ALET İŞLER EL ÖVÜNÜR-

Kapitalist üretim örgütlenmesine tarihsel bir bakışla baktığımızda, basit manüfaktür üretimden, fabrika tipi büyük ölçekli üretime ardından da küçük ve esnek üretim örgütlenmesine doğru bir süreklilik görebiliriz.

Manüfaktür dönemde üretim organizasyonu temelde üretim sürecinde ayrılan işler ve elbirliği üzerinden ilerlemektedir. *“Manüfaktür dönemde çok sayıda parça işçinin birleşmesi ile oluşan kolektif işçi, manüfaktür döneminin kendine özgü makinesini oluşturmaktadır. Bu işçiler manüfaktürde çeşitli işlemlerin birbirinden ayrılması ve bağımsızlaşmasından sonra ağır basan niteliklerine göre bölünmekte, sınıflanmakta ve gruplanmaktadır.”* (Güler, 2005: 21). Manüfaktür üretim, Marx’ın Kapital’de anlattığı üzere iki biçimde gerçekleşir:

1. “Çeşitli bağımsız el zanaatlarına bağlı olan ama belli bir malın son şek-

lini alabilmesi için teker teker ellerinden geçmek zorunda bulunduğu, işçilerin, tek bir kapitalistin denetimi altında bir işyerinde toplanmaları ile.” (Marx, 2009: 327).

2. “...aynı ya da benzer türden işi yapan birçok zanaatçı, tek bir kapitalist tarafından bir iş yerinde aynı zamanda çalıştırılmak suretiyle. Bu, en yakın şekliyle bir elbirliğidir. Bu zanaatçıların her biri metanın tamamını yapar ve dolaşısıyla onun üretimi için gerekli bütün işlemleri sırasıyla yerine getirir.” (Marx, 2009: 328).

Burada bahsedilen üretim örgütlenmesi, bir kapitalist etrafında ve bağımsız zanaatkarların tarif edildiği bir yapıdır. Fakat zanaatkarların bağımsızlıklarını bırakarak devam ettikleri bir sürece doğru evrilir, el birliğinden doğar. Bir bakıma üretim sürecinde iş bölümünü de karşımıza çıkarır. Manüfaktürde iş bölümünün anlaşılması için kavranması elzem bazı noktaları belirtir Marx: “*Bir üretim sürecinin, ardışık çeşitli basamaklarına ayrışması, burada, el zanaatlarının ardışık el-işlemlerine çözülmesiyle tamamen çakışır. İster karmaşık, ister yalın olsun, her işlemin elle yapılması gerekir, el zanaatı niteliğini korur ve bunun için de bireysel işçinin, araçlarını kullanmadaki gücüne, hünerine, çabukluğuna ve güvenine bağlıdır. El zanaatı temel olmakta devam eder...her parça işlemin elle yapılabilmesi ve kendi başına ayrı bir zanaatın konusu olması, hala bir koşul olarak karşımıza çıkar. Zanaat hüneri böylece, üretim sürecinin temelini oluşturduğu için, her işçi, yalnızca bir bölüm işe atanmış olur ve yaşamı boyunca emek-gücü, bu parça işlevin organı durumuna girer.*” (Marx, 2009: 329).

1.2. FABRİKA TİPİ ÜRETİM:

*“Makineler diken gibi
Batar her gün kalbine
Yün örececek elleri
Her gün ekmek derdinde”
(Fabrika Kızı, Bora Ayanoğlu)*

Manüfaktür üretimden fabrika üretimine geçişin en temel belirleyeni, 18. yy.da makinenin icadı olmuştur. Böylelikle el birliği ile yapılan üretimin yerini, makineler ve bir makine sistemi almıştır. “Emeğin üretkenliğindeki diğer bütün artışlar gibi makine de, metaların ucuzlatılması ve işçinin kendisi için çalıştığı işgünü kısmını kısaltarak, karşılığını almadan kapitaliste verdiği diğer kısmını uzatmak amacıyla kullanılır. Kısacası makine, bir artı değer üretme aracıdır.” (Marx, 2009: 359). Aletten farklı olarak, el zanaatının işlevlerini bünyesinde toplamıştır.

18. yy’da sanayi devrimi olarak tanımlanan olay, üretim örgütlenmesi ile birlikte toplumsal örgütlenmeyi de değiştiren bir biçimde gelişmiştir. Buharla

çalışan üretim araçlarının kullanılmasıyla, atölyelerin yerini üretim mekanı olarak fabrikalar, usta çırak ilişkisinin yerini de kapitalist ile işçi arasındaki ilişki almıştır. Makine artı değer üretiminin bir aracıyken, artan birikim ile birlikte sanayi coğrafyası da değişmiş, uluslararası ölçekte bir ekonomik ve sosyal ilişkiler yeniden düzenlenmiştir (Alçın, 2010: 117). Elbette ki makinenin devreye girmesi ile üretimin çıktısı artmış, artı değer üretim araçlarına sahip olanlar tarafından el konularak zenginliğin, birikimin kaynağı olmuştur.

“Sanayi devriminin çıkış noktası olan makine, tek bir aleti kullanan işçi yerine, çok sayıda benzer aletleri çalıştıran ve gücünün biçimi ne olursa olsun tek bir devindirici güç tarafından devindirilen bir mekanizmayı koyar. Burada şimdi elimizde bir makine vardır ama bu, henüz yalnızca makineli üretimin basit bir ögesi durumundadır.” (Marx, 2009: 363). Makinenin icadı ve bir makinenin üretime dahil edilmesi ile makineler sisteminin üretimi ayrı şeylerdir. John Wyatt, 1735’te iplik eğirme makinesini bulduğunda onu *“parksız iplik eğiren bir makine”* olarak tanımlamıştır (Marx, 2009: 360). Bu tekil makine, üretim sürecine dahil edilip bir sistem etrafında pek çok başka makine ile birlikte üretmeye başladıktan itibaren toplumsal yapıda önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Burada emek gücü daha çok ilk devinimi sağlayan ve sonrasında da üretimi kontrol eden bir konuma geçmiştir. Elleri ile yaptığı pek çok üretim aşaması, makine tarafından ve büyük ölçeklerde yapılmaya başlamıştır. Bant üretimi, Fordist üretim olarak bilinen üretim örgütlenmesinin yarattığı en köklü değişim teknik iş bölümü olmuştur. Böylelikle emek gücü verimliliği artmış, üretimin boyut ve olanakları saptanabilir olmuştur (Alçın, 2010: 122). Kapitalizmin hızla kendini toplumsal ilişkiler düzeyinde var ettiği, birim zamanda alınan üretim çıktısının arttığı bu dönem erken kapitalistleşmiş ülkeler için hızla sanayileşmenin zeminini oluşturmuştur.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta üretim örgütlenmelerinin iç içe varlığıdır. Küresel düzeyde eş anlı bir dönüşüm yaşanmamaktadır. Manüfaktür üretim ile fabrika tipi üretim, fabrika tipi kitlesel üretim ile esnek uzmanlaşma temelinde küçük üretim tarihsel olarak varlığını bir arada sürdürmektedir. Üretim örgütlenmesini tarihsel olarak anlatmaya çalışırken bahsettiğimiz geçişler, hep birer genel eğilim olarak düşünülmelidir. Buradan hareketle; *“Herhangi bir şeydeki değişim ancak birbirleriyle yakın ilişki içindeki öğelerin karmaşık etkileşimi içinde ve bu etkileşim vasıtasıyla ortaya çıktığından, değişimi bir şeyin ne olduğuna ilişkin bir şey olarak almak aynı zamanda değişimi mümkün kılan etkileşimi de aynı şekilde değerlendirmeyi yani etkileşimi de bir şeyin ne olduğunun asli bir parçası olarak görmeyi gerektirir.”* (Ollman, 2008: 59). Üretim örgütlenmeleri arasındaki bu dönüşümler elbette ki bir tarihsel bütünlüğü açığa çıkarır. Bu bütünlüğü kavrayabilmek, kapitalizmin birikim mekanizmalarının kavranması noktasında da önemli bir yerde durmaktadır.

1.3. ESNEK ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİ: “küçük” OLAN GÜZEL MİDİR?

“Toplumsal ilişkiler, üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdır. Yeni üretici güçler sağlamak için, insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de, bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Yel değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise sanayi kapitalistli toplumu.” (Marx, 1992: 100).

Marx’ın belirttiği gibi toplumsal ilişkiler ve üretici güçler arasında oldukça sıkı bir bağ bulunmaktadır. Önceki bölümde bahsettiğimiz fordist, fabrika tipi üretim biçimi kitlesel üretimi mümkün kılmış ve tüketim ayağında da Keynesyen talep yanlı politikalar eşliğinde bir tüketim zemini yaratmıştır. Artan işçi ücretleri kapitalist birikim yeniden krize girene kadar, bu kitlesel üretimi massedecek geliri yaratacak ve tüm bu talep yanlı politikalar refah devleti, sosyal devlet, sosyal hak gibi kavramların tarihteki yerlerini almasına olanak tanıyacaktı.

1970’lerde kapitalist birikimin tıkanması ile birlikte, birer maliyet unsuru sayılan işçi ücretleri, kitlesel üretimin katılıkları, üretim mekanının ve ölçeğinin büyüklüğü gibi meseleler tartışılmaya başlamıştır. Üretim mekanının getirdiği örgütlülük düzeyini, işçi sendikalarının yoğun hak mücadelelerini de ekleyerek belirtmek gerekmektedir ki; bu tarihten sonra sermaye için yapılacak ilk operasyonel faaliyet üretim organizasyonunun tüm bu “katılıklardan” arındırılmasıdır. Büyük ölçekli firmaların, üretim ölçeklerini küçülterek konjonktürel eğilimlere karşı daha esnek bir duruş sergileyebilmeleri ve hızlı değişim kabiliyetleri ile rekabet avantajını elde etme istençleri 1970’ler sonrasında üretim organizasyonunun yapısını değiştirecek dönüşümlerin gereklilik zeminini oluşturmuştur. Piyasa ihtiyaçlarına daha geniş bir ürün çeşitliliği ile karşılık verebilecek olma üstünlüğü, küçük üretimin başarısı noktasında inandırıcı olmuştur. Bu noktadan sonra küçük ve orta ölçekli firmalarla, büyük firmalar çeşitli alt sözleşme ilişkileri ile birbirine bağlanmış, ulusal çapta küçük firmaların bulunduğu sanayi bölgeleri kurulmuş ve bu firmalara finansal kaynak sağlayacak kredi ve kaynak aktarım mekanizmaları oluşturulmuştur (Müftüoğlu-Güler, 2005: 29).

Esnek üretim modeli üretimin parçalanarak, küçük üreticiler tarafından üretildiği, genellikle işçi sayısının az olduğu ve güvencesiz çalışmayı olanaklı kılan, üretimin tüm süreçlerinde denetim ve kontrolün büyük sermayeler tarafından yapılabilmesini olanaklı kılan bir yapıya sahiptir. Küçük üreticilerin fason ilişkilerle merkezdeki firmalara bağlı olduğu bu üretim sistemi işçi örgütlülüğünü kıran, dolayısıyla 1970’lere geldiğinde kapitalist krizin en çok öne sürülen unsuru, işçi ücretlerinin savunmasız kaldığı bir yapıdadır.

2. TÜRKİYE'DE KOBİ'LERİN TARİHSEL OLUŞUMU

Bu kısımda yukarıda kabaca sürekliliğini vurguladığımız, kapitalist üretim örgütlenmesinin geç kapitalistleşen ülke ölçeği olarak Türkiye özelinde seyrini özetleyeceğiz. Türkiye'de sermaye birikiminin, Marx'ın tarihsel olarak panoramasını sunduğu Kıta Avrupası ile eşitsiz ve bileşik tarzda eklemelenmesini ve küçük üretimin kapitalist üretim biçimi içerisinde aldığı biçimi açıklığa kavuşturmak; KOBİ'ler ve bölgesel kalkınmanın hangi dinamiklerin veçhesi olduğunu ortaya koyacaktır.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda temellenen içe yönelik birikim sürecinde uzun dönemli sanayi stratejilerini kapsayan bir dizi düzenleme yapılmıştır. Süreçte, içeride birikim olanakları olgunlaşmış olan ticari sermaye ile uluslararası alanda üretici sermayenin uluslararasılaşma eğilimi bütünleşmiş ve sanayi üretimine geçiş olanaklı hale gelmiştir. Bu süreç aynı zamanda, tüketim malları üretiminin olanaklı hale gelmesine, ancak makine ve teknoloji alanında uluslararası sermaye ile eşitsiz ve bileşik bir gelişmeye işaret etmektedir. Bu dönüşümün yansıması, tarımsal üretimin toplam üretim içerisinde payının düşmesi ve imalat sanayinde üretim artışı şeklinde olmuştur. Emek tarafında reel ücret oranlarının 1963-1976 yılları arasında %50 düzeyinde bir artışı söz konusu olmuşken (Köse ve Öncü, 2000: 79), 'refah dönemi' olarak betimlenen dönemin bir diğer yansıması ücretlerdeki artışın içerideki bir tüketimle dengelenebilmesi şeklinde karşılık bulmuştur.

1970 krizi, dünya ölçeğinde kapitalizmin yeniden yapılandığı ve bunun yanında üretim ilişkilerinde bir dizi dönüşümün gerçekleştiği bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Süregelen dönüşümün erken ve geç kapitalistleşen ülkeler nezdinde yansımaları farklı olup, sermaye birikiminin gerekliliklerinin farklılaşması çalışma ilişkilerinde ve kapitalizmin bölgesel çapta yeniden örgütlenmesinde belirleyici olmuştur. İçe yönelik birikim sürecinin de sınırlarına geldiği dönemde, sermaye, ithalat rejimindeki değişikliklerin de etkisiyle, dışa yönelik birikime yönelmiştir. Bu yönelim üretim sürecini dönüştürürken, emek gücü üzerinde de bir takım düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bunun somut ifadesi, dünya ölçeğinde kar oranlarının sıkışmasıyla birlikte üretim süreçlerinin parçalara ayrılmasıdır. Parçalı iş süreçleri mutlak-artı değer üretiminin fason ilişkilerle sürekli biçimde üretilmesi ve arttırılmasına denk düşer. Bu ise enformelleşmeyi beraberinde getirir: Uzun mesai saatleri, güvencesizlik, kayıt dışı üretim vs. Türkiye'de bu sürecin nihai noktası 1980 darbesi ve sonrasındaki 24 Ocak¹ kararlarıdır ki bu kararlar emek yoğun sektörlerin rasyoneline uygun biçimde işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi anlamına gelir. Söz konusu süreç kalkınma

---

¹ 24 Ocak 1980'de açıklanan istikrar paketi, IMF ve DB tarafından yoğun olarak desteklenen bir yeni ticari ve finansal serbestleşme dönemini başlatmıştır. Sürecin bu kapsamda geniş bir değerlendirilmesi için bakınız: (Gültekin ve Ercan, 2008).

planlarına da net biçimde yansımıştır. Daha açık bir ifadeyle; “1963 yılından beri hazırlanmış olan tüm kalkınma planlarında organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin yapılması, küçük üretim politikasının ana konusunu oluşturmaktadır... 1980 sonrasında bölgesel kalkınma kavramı terk edilerek, ülke çapında organize sanayi bölgelerin ve küçük sanayi sitelerinin oluşumu ön plana çıkmıştır” (Güler, 2003: 18). 1980’lerden sonra mekanın dönüşümü organize sanayi bölgelerini; sürecin öznesi olan sermaye gruplarını (Anadolu Kaplanları gibi) ve emek yoğun ölçekte gelişen küçük üretimi günümüze taşımıştır.

Erken kapitalistleşen ülkelerde, üretimin yeniden yapılanması, *küçük üretime dayalı esnek üretim modellerini*² gerek akademik gerekse kurumsal alanda gündeme getirmiştir. Bu modeller yeniden yapılanan dünya işbölümü ile farklı tarzda bir eklemelenmenin kalkınma stratejileri çatısında değerlendirilmesidir. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda bu stratejiler, geç kapitalistleşen ülkeler için ‘iyimser’ bir yaklaşımla toplumsal refah düzeyini arttıracacağı ve dünya ölçeğinde sermaye ile yeni eklemelenme olanakları sağlayacağı yönünde bir varsayım ile temellendirilmiştir (Türkün, 2000: 92). Bu değerlendirmelerde, rekabet ortamında ‘küreselleşen’ dünya ekonomisine farklı tarzda bir eklemelenmenin olanağı tartışılmaktadır. Tartışmanın bu ekseninde ilerletilmesi, küçük üretime dayalı esnek örgütlenme modellerinin “*uygulanabilirliği ve sınanmasına yönelik az gelişmişlik olgusundan bağımsız dar çerçeveli bakış açısıyla araştırmaların yapılması, az gelişmiş sanayileşmenin evrimleşme dinamiklerini algılayabilmemizi güçlendirmektedir*” (Güler, 2005: 16). Nitekim bu tarz ele alışı, küçük üreticiliğin gelişimini üretim sürecindeki sınıfsal ilişkilerden koparmış ve yalnızca dolaşım alanına vurgu ile sınırlı kalmıştır. Bahsettiğimiz sınırlılık, küçük üreticiliğin, kalkınma yazınına referansla, ihracatı büyütmenin stratejik hücreleri olduğunu işaret etmektedir. Oysa ki, geç kapitalistleşen ülkeler nezdinde, emek yoğun üretim biçimi kapsamında küçük üreticilik, üretim alanına dönük bir soyutlama ile enformel ilişkiler bütünü içinde emek üzerinde ciddi bir tahakküm olup, artı-değerin kaynağını ifade etmektedir. Bu sebepten, emek-sermaye arasındaki ilişkilere odaklanıldığında, “*...işgücü piyasalarındaki ilişkilerin ve bunların örgütlenme biçimlerinin düzenleme tarzının, diğer kurumsal öğeleriyle (örneğin, para ve finans sistemi, şirketler arası rekabet, yatırım ve teknoloji seçimi, makroekonomik yönetim süreçleri ve uluslararası işbölümündeki konumlanışı vs.) karşılıklı etkileşim*” (Köse ve Öncü, 2000, s. 73) halinde ele alınması gerekir. Ayrıca maddi yeniden üretim süreci iktidarın ve sembolik yeniden üretim

---

2 Güler, küçük üretime dayalı esnek örgütlenme modeli olan ‘esnek uzmanlaşma’ üzerine bir örnek teşkil eden Gedikpaşa’da ayakkabı sanayi üzerine yapmış olduğu çalışmada, küçük üretime dayalı esnek örgütlenme modelinde esas noktaların bağımlılık, parçalı emek piyasası varlığı ve firmalar arası rekabet ve işbirliği ilişkisi olduğunu belirtir (Güler, 2005, s. 53-54, 74).

sürecinin bir bütün olarak işlediği bir süreçtir. Sermayenin maddi bir ilişki biçimi olması yanında bu ilişkinin organize edildiği katman sadece ekonomik boyutta ele alınamaz. Bir başka deyişle, “..yerel alana özgü toplumsal yapılanmalar (aile ve tanışıklığa dayalı yapılar; bu ilişki biçimlerinin güven ve karşılıklı yardım biçimleri, ortak hareket etme biçimleri)” (Türkün, 2000, s. 97) incelenmesi gereken diğer boyutlardır.

3. SİYASAL ALANA “UZAKTAN” BAKIŞ: YÖNETİŞİM

Kapitalist küresel rekabetin getirdiği koşullar, üretim örgütlenmesini değiştirdiği gibi, küresel sermaye ilişkilerini de yoğunlaştırmıştır. Bu noktada yabancı sermaye yatırımlarının arttığı, ticaret birliklerinin oluşturulduğu, daha çok ihracata dayalı sanayileşmenin strateji olarak benimsendiği bu dönemde kamusal olanın özel sektöre çekilmesi, kamunun zayıflatılması ve merkezden kayması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Ulusal sınırlar içerisinde birikimin merkezi yapısı, bölgesel düzeyde kendi yeniden üretimini sağlayabileceği bir yapıya evrilmiştir. Bu noktada bölgesel, yerel dinamiklerin kalkınmanın gücü sayılması ve buna uygun kurumsal ve siyasal düzenlemelerin gerçekleştiği bir dönem karşımıza çıkmıştır. “Yeni teknolojilere uyum ve firmalar arası bütünleşme ağları ve kolektif etkinliğin sağlanabildiği yerel/bölgesel ekonomilerin kümeleşmesi ile oluşan mekanlar; küresel rekabetin stratejik alanları olmuştur. Böylece küresel rekabetin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, dünya ölçeğinde sermaye birikimine yön veren küresel kurumlar (IMF, DB, DTÖ, BM, AB, NAFTA vs.) eliyle bölgesel, ulusal ve küresel alan etkinleştirilmeye başlanmıştır. Dünya ölçeğinde sermaye birikim sürecini etkin kıldığı ölçüde mekansal ölçekler yeniden ve yeni kurallara göre tanımlanmaya başlamıştır.” (Güler, 2006: 118).

Küresel üretimin ileri geri bağlantıları ile birlikte küresel düzeye çıkması, karşımıza “küresel meta zincirlerini” çıkartmıştır. Bu bağlamda önceden tek bir üretim mekanında üretilen metalar, artık küresel ölçekte parçalanmış pek çok üretim sürecine ve mekanına bölünmüştür. 1980 sonrası kapitalizmin varlığını sürdürmesi noktasında bu küresel meta zincirlerinin stratejik mekanları, bölgesel/yerel üretim alaları olmuştur (Güler, 2006: 121).

Bölgesel yerel üretim alanlarının siyasal örgütlenmesi bölgesel kalkınma ajansları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yazının başında belirttiğimiz hali ile kapitalist üretim yapısındaki değişim, benzer biçimde siyasal yönetim anlayışında da değişim yaratmıştır. Küreselleşme tartışmalarının ardında karşımıza çıkan “yönetişim” kavramı böylelikle siyaset bilimi literatüründe yerini almıştır.

Yönetişim amiyane tabirle siyasal olanın çalkantısından ekonomik olanı kurtarmak üzerine geliştirilmiş bir siyaset biçimidir. Üretim örgütlenmesi küresel ölçekte esnek üretim şeklinde dönüşürken, siyasal iktidar aygıtı da küresel ölçekte yeni bir biçimde şekillenmiştir. Yönetişim modeli bu noktada küresel,

bölgesel, yerel ve ulusal iddialara sahiptir (Bayramoğlu, 2014: 19). Yönetişimin bir siyasal model olarak ortaya çıkması katılımcılık, şeffaflık, açıklık gibi ilkelelerle birlikte siyasal yönetimin toplumsal odaklar tarafından içerilmesini tarif etmektedir.

Yönetişim modelinin uluslararası alanı yapılandırmasına en önemli katkı, kapitalist üretimin dünya çapında aldığı yeni biçimlerden gelmektedir. Yönetişim yaklaşımına göre, üretimin dünya çapındaki merkezsizleşmesi, küresel ekonominin denetim ve yönetiminin merkezsizleşmesiyle birlikte gerçekleşmektedir.

Yönetişim hem devletin değişen rolüne vurgu yapan hem de bu değişimin araçlarını gösteren bir kavramdır. Özellikle 1990'lerden sonra meta piyasalarının yönetimini, yerel kaynakların yönetimini, kamuya dair olguların ticarileşmesi, piyasalaşmasına dair gerçekleştirecek kurumsal düzenlemelerin gerekliliğini belirtir. *"...devlet aygıtının işleyiş biçimi, karar alma mekanizmaları, kamu politikasına dair her şey, bir tür mühendislik işi olarak gösterilmektedir. Bu çerçevede, özelleştirme, ademi merkezileşme, kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması, kamu yönetiminin şirket gibi yönetilmesi, düzenleme, denetim gibi değişimler de siyasa alanına ait olarak kabul edilmektedir"* (Bayramoğlu, 2014: 33). Kapitalist krizin devlet aygıtında gördüğü zaafı katılımcı bir örgütlenme biçimiyle aşacağı iddiasındadır. Devlet-sivil toplum ve özel sektörün biraradalığından bahseder. Fakat elbette ki tüm bu niyetler eleştirel bir gözle bakıldığında iddia edildiği gibi *katılımcı, şeffaf ve açık* gibi görünmemektedir.

"Devletin yeniden yapılandırılmasındaki kritik aşama iktidarın; sivil toplum örgütlerine, özel sektör aktörlerine, piyasa ile devlet arasındaki alanda yer alan bağımsız kamu kuruluşlarına, uluslararası örgütlere yaygınlaştırılmasıdır. Bu çerçevede yurttaşlık kategorisinin yerini kamu hizmetleri tüketen "müşteri" ve "tüketici" kategorisi almaktadır. Uluslararası alanda devletin konumunu "bağımsızlık ilkesi" yerine "karşılıklı bağımlılık" ilkesi tanımlamaktadır." (Bayramoğlu, 2014: 52).

Yönetişim kavramının kullanılmasında Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi kurumların payı büyüktür. Örneğin Dünya Bankası 1997 yılındaki "Değişen Dünyada Devlet" başlıklı raporunda ihtiyaç duyulan yeni devlet biçiminin geliştirilmesi için ikili bir yapı önermiştir. Öncelikle devletin işlevlerini kapasitesi ölçüğünde sınırlandırmak ve devlet kurumlarını yeniden güçlendirmek. Böylelikle devlet gücünü aşan görevlerden azat edilmeli ve bu alanları piyasa üstlenmelidir (Bayramoğlu, 2014: 56).

Kalkınma sorunsalı etrafında birikim krizini değerlendiren DB, BM gibi kurumlar için kalkınma iyi yönetimle mümkündür. Mevcut kalkınma sorunun açığa çıkarıcı, siyasal alanın iyi yönetilememesi, krizde olması şeklinde belirtilmektedir. Bazı yorumlara göre iyi bir yönetim, ilerlemeci bir anlayışla tek bir yoldan geçmektedir. Fakat örneğin DaniRodrik'e göre iyi yönetimi önceden

hazırlı belirli kurallar gibi düşünmemeli, her ülkenin kendi deneyimini yaşamasına ve kendisi için uygun yolu bulmasına olanak tanınmalıdır (Aysan, 2014: 74).

OECD'nin 1998 yılındaki Düzenleyici Reform Programına göre;

“...kurumların temel işlevi, iktisadi alanı siyasi alandan özerkleştirmek ve bu yolla, kendi yurttaşı karşısında siyasi meşruiyet aramak zorunda bulunan siyasi iktidarın etki alanından, kaynak tahsisi ve bölüşümle ilgili karar verme yetkisini çekip almaktır. Siyasal sonuçları son derece önemli olan bu reform önerileri günlük dile de yerleşmiş biçimiyle “popülist politikaların” iktisat siyasaları üzerindeki etkilerini sınırlandırmak şeklinde bir amaca sahiptir.” (Bayramoğlu, 2014: 67).

3.1. KURUMSAL İKTİSAT: ETKİNLİK-VERİMLİLİK

Çalışmanın seyri açısından değinmeyi elzem gördüğümüz kurumsal iktisat, başından beri anlattığımız kapitalizmin dönüşen üretim örgütlenmesi ve yönetim sorunsalının iktisadi ideolojisi, tamamlayıcısı mahiyetindedir.

Kurumsal iktisat ekonomiyi kurumlar üzerinden anlayan, kurumsallaşmış bir süreç olarak gören bir bakma biçimine sahiptir. Böylelikle kurumsal iktisatçılar için piyasa kendiliğinden dengeye gelen bir yapı değildir. Kurumsal iktisatçılar için iktisatla ifade edilen, piyasadan fazlasını ifade etmektedir (Özveren, 2007, s. 17). Ana akım iktisadın özenle vurguladığı piyasa, kurumsalcılar için kapitalist sürekliliğin devamını sağlayan, fakat kendi kendine dengeye gelmeden sorunlar yaşayan bir kurumdur. İktisattan piyasayı soyutladığımızda bir başka kurum daha vardır ki, artık mutlaka bir analiz birimi olarak akıllarda tutulmalıdır; firma, şirket, işletme. Her bir kurum etkinlik-verimlilik üzerinden değerlendirilir. Dolayısıyla devlet yönetme mantığı da, şirket yönetme mantığı ile paralel kamu yararı anlayışından, kar odağına kayar.

Kurumsalcı bakış açısına göre kapitalist toplumsa kurumlar akılcı bireyin etkinliğini sınırlandırıcı işlev görmektedir. Kurullarla kısıtlamalarla belirsizliği azaltır ve bireylere rehberlik eder. Kurumsalcılara göre ana akım iktisadın bahsettiği bireylerin akılcı tercihleri küresel kapitalizm içerisinde geçerli değildir. Zira kapitalizm, artık belirsizliğin ve bilgi eksikliğinin olduğu, bilginin önem kazandığı bir gelişim evresindedir. Üretken ve ticari faaliyet bireyden öte işletme düzeyinde gerçekleşmektedir. *“Kurumlar, belirsizliklerin ve eksik bilgi koşullarının söz konusu olduğu dünyamızda, insanların başkalarının ne yapacakları ya da nasıl karar verecekleri yönünde beklentilerini oluşturabilmelerine yardımcı olan bir tür ‘oyunun kuralları’dır. Kısacası kurumlar, bireylerin seçenek kümesini sınırlandırır ve tanımlar.”* (Şenalp, 2007, s. 47). (Oyunun kurallarından kasıt; anayasa, tüzük, yönetmelikler, mülkiyet hakları, gelenekler, toplumsal normlardır).

Kurumsal iktisatçılara eleştirel bir dil ile yaklaşacak olursak şunu söyleyebiliriz; kurumsalcılar “*kapitalizmin yapısal dönüşümünü dikkate alarak tekeli şirketleri, sendikal oluşumları, devletin iktisadi etkinliklerini ve belirsizliğin neden olduğu ekonominin denge dışı seyrini kurumsallaştırmayı amaçlamıştır.*” (Özveren, 2007, s. 23). Buradan hareketle söyleyebiliriz ki; yönetim zihniyetinin içerici, kapsayıcı sivil toplum önermesi, görünenin ardından sınıf ilişkilerini saklayan bir konumdadır. Bağımsız düzenleyici kurumların ekonomiyi siyasetten arındırma işlevleri, en özlü ifadesiyle, bölüşüm ilişkilerini sınıflar mücadelesinin etkilerinden arındırma anlamına gelmektedir. Kurumsal iktisat da bu mekanizmanın oluşmasındaki iktisadi yapıyı düzenleme aracıdır denilebilir.

3.2. TÜRKİYE’DE YÖNETİŞİM UYGULAMALARI

Devletler ve ekonomik kalkınma arasında nasıl bir ilişki olduğu tartışması ekonomik olan ile siyasal olanın nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu anlayabilmemiz açısından önemlidir. Benzer bir konuyu *Linda Weiss ve John Hobson* “*Devletler ve Ekonomik Kalkınma*” başlıklı çalışmalarında incelemişlerdir ve dinamik ekonomilerin, güçlü devletlere sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. “*Bize göre, daha dinamik olan ekonomilerin gerisinde pozitif anlamda, güçlü devletler ve hem de güçlü toplumlar yatar... Devletin nüfuz edici kapasitesi ne kadar güçlü ise, egemen ekonomik grupları o oranda güçlendirir; devlet ne kadar zayıfsa, alternatif güç kaynaklarını da aynı ölçüde zayıflatmaya çalışır.*” (Aktaran: Bayramoğlu, 2014: 124). Bu açıdan devletin güçlü kılınması için gerekli düzenlemeler, kapitalist birikim tıkanıklığının da önünü açacak yapılanmalar olarak görülmektedir.

Türkiye’de yönetişimin inşasının başlangıç yılı 1999 olarak kabul edilmektedir. Gerekli kurumsal dönüşümün gerçekleşmesi için bu tarihten sonra adım adım düzenlemeler yapılmıştır. Kamu personel rejimi, kamu hizmetlerinin yap-işlet-devret yöntemi ile özel sektöre ihale edilmesi, kamu-özel ortaklıkları, kamu kurumlarının mali performans denetimleri, yeni meta piyasalarının oluşturulması, piyasaların denge bulmasını destekleyici üst kurulların oluşturulması hepsi bahsedilen kurumsal, yapısal düzenlemelerdendir.

Birgül Ayman Güler, “Türkiye’nin Yönetimi” isimli çalışmasında kurumsal yapılanma için kullanılan mekanizmaları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Merkezi düzeyde üstkurullaşma
- Bölgesel düzeyde ajanslaşma,
- Yerel düzeyde Yerel Gündem 21 uygulaması ve konseyleşme,
- Kamu yönetimi genelinde vakıflaşma-dernekleşme (Güler, 2013: 323).

Üstkurullar mevcut düzenden ayrı bir özel biçimdir. Hukuk alanında bağımsız, denetleyici ve düzenleyici işlevlere sahiptir. Bu oluşumlar Türkiye’ye 1981

yılında Sermaye Piyasası Kurulu ile giriş yapmış, 1991-1994 yıllarında rekabet ve iletişim alanında çeşitlenmiştir. Özellikle 1999-2002 yılları arasında enerji, tarımsal sanayi gibi alanlarda yoğunlaşmış ve çeşitli alanlarda üstkurullar kurulmuştur (Güler, 2013: 324).

Kurullar ve bakanlıklar arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu üstkurulların bakanlıkların merkezi görevlerini üstlendikleri ortaya çıkmaktadır. Kamu İhale Kurumu ile Maliye ile Bayındırlık Bakanlıkları arasındaki ilişki buna örnektir. Keza Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile benzer biçimdedir. Kurumlar sektörü bir bütün olarak üstlenmiş görünmektedirler. Bakanlıkların asli merkezi görevleri alınıp bu kurumlara devredilmiş ve güç alanı güdüleştirilmiştir. Üstkurullar küresel kapitalist piyasa sistemi ile ilişkilenebilir, açık, küresel mali politikaların taşıyıcıları olarak örgütlenmişlerdir (Güler, 2013: 327). Dolayısıyla gelip geçen hükümetlerin siyasal etkilerinin, ekonomik olandan ayrıştırılması için gerekli hamleler böylelikle atılmıştır.

Kurumsallaşmanın bir diğer ayağı bölgesel kalkınma ajansları ile karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de 2001-2006 yılları arasında merkezi ve bölgesel kalkınma ajansları oluşturulmaya başlanmıştır. Merkezi olarak 12 ayrı bölgeye ayrılmış ve hepsi düzeylendirilmiş, kalkınma açısından avantajlı ve dezavantajlı durumları tespit edilmiştir. Ajansların çalışma ilkesi kanunla "kamu, özel ve sivil toplum işbirliği" şeklinde açıklanmış, yönetim ilkesinin katılımcılık iddiasını destekler biçimde görünmektedir. Fakat sınıfsal olarak karşımızda duran nesnellığın, burjuvazi ve işçi sınıfı karşıtlığının, özel ve sivil toplum ilişkisine dönüştürüldüğü açıktır. Sivil toplum olarak bahsi geçen işçi sınıfı ve kurumları değil, çeşitli sivil toplum örgütleridir. Dolayısıyla temsiliyet meselesinde yönetimin sınıfsal bir konum aldığı açıktır. Bu bağlamda katılımcılık ilkesi sınırlı, eşitler arası gibi görünen işleyiş biçimi gerçekçi değildir. Kamu özel ve sivil toplum işbirliğini, kobilerle ilişkilendirmemiz önemlidir. Zira kalkınma ajansları üzerinden dağıtılan krediler bu üretim biçimini gerekli kılmaktadır.

4. SONUÇ YERİNE

Okuduğunuz çalışmada kapitalist birikimin tarihsel süreç içerisinde dönüştürdüğü üretim örgütlenmelerinden küçük üretim ele alınmıştır. 1970'lerle başlayan kapitalist krizin aşılması için gerekli dönüşümlerin üretim ayağı olarak ifade edilen bu üretim biçimi, siyaset alanında kendisini yönetim uygulamaları ile gerçekleştirmiştir. Özellikle Keynesyen dönemde mevcut üretim ve siyaset yapma biçimi, ciddi biçimde eleştirilmiş; krizden çıkış yolu olarak ticaretin küresel düzeyde serbestleşmesi, üretimin küresel ölçekte parçalanması ve grift ilişkiler ile bağlanması çıkış yolu olarak görünmüştür. Ayrıca ekonomi ile siyasetin ayrışmasını sağlayacak, ekonominin siyasal çalkantılardan korunmasına imkan verecek ve yerel dinamikler üzerinden gerçekleşecek bir yönetim zihniyeti, siyasal

alandaki krizlerin yönetimi için gerekli bulunmuştur. Yönetişimin ise arka planda kurumsal iktisadın kavramlarından beslenen bir yönetim anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu değişimler kapitalist ilişkilerin daha derinleşmesini sağlamıştır. Kapitalizmin küresel ölçekte örgütlenmesinin yayılmasına ve sınıf ilişkilerinin daha da sertleşmesine sebep olmuştur.

Kapitalist toplumsal değişimin günümüzde anlaşılabilir kılınması için, sosyal bilimlerin alanının eleştirel bakış açısının kullanılması önemlidir. İdeolojik baskıların hakim kavramlar eşliğinde, sosyal gerçekliği görünmez kılması, sosyal gerçekliğe mesafeli ve şüpheli yaklaşımla aşılabilecek bir durumdur. Bu açıdan temel metinlerde sürekli geçen bölgesel kalkınma, sanayileşme, yönetim gibi kavramlar, sınıfsal ilişkiler göz önünde tutularak, mesafe ile yaklaşılması gereken kavramlardır.

*“Kelimeler, albayım. Bazı anlamlara gelmiyor.”
(Tehlikeli Oyunlar, O. Atay)*

KAYNAKÇA

- Akdemir, N. (2008). Taşeronlu Birikim Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Alçın, S. (2010). Teknoloji ile Değişen Üretim İlişkileri, Emek ve Siyaset. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aysan, A. F. (2014). Yönetişim Kurumları ve Kavramların Yükselişi. Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar. Ankara: İmge Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2014). Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güler, B, A. (2013). Türkiye’nin Yönetimi Yapı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Güler, B. (2003). Yeniden Yapılanmada Kobi’ler: Sihirli Değneğin Sihirsizliği. İktisat Dergisi Sayı: 435. İstanbul.
- Güler, B. (2005). Fason Ekonomisi: Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretimi. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Güler, B. (2006). Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/Bölgesel Dinamikler. Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler. İstanbul: Derin Yayınları.
- Gültekin, D. ve Ercan, F. (2008). Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercih. İktisat İşletme ve Finans, No. 262
- Köse, A. H. ve Öncü A. (2000). İşgücü Piyasaları Ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi. Toplum ve Bilim. İstanbul. Sayı: 86.
- Marx, K. (1992). Felsefenin Sefaleti. A. Kardam (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). Kapital I. A. Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Ollman, B. (2008). Diyalektiğin Dansı Marx’ın Yönteminde Adımlar. C. Saraçoğlu (çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal İktisat Aralanan Karakutu, E. Özveren (Der.). Kurum-

- sal İktisat. Ankara: İmge Yayınları.
- Şenalp, M. G. (2007). Dünden Bugüne Kurumsal İktisat, E. Özveren (Der.). Kurumsal İktisat. Ankara: İmge Yayınları.
- Türkün, A. (2000). Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli-Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme, Toplum ve Bilim. Sayı: 86, İstanbul.